

Оксана РУДЬ,
старший викладач кафедри менеджменту освіти ВІППО;
Михайло СТАШЕНКО,
кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту освіти ВІППО

Медіаосвіта в умовах російсько-української війни: як протистояти ворожим ІПСО

Стаття актуалізує вивчення інструментарію інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) у медіа, важливість розуміння впливу ворожих інформаційно-психологічних спецоперацій на формування громадської думки під час війни. Сфокусовано увагу на опрацюванні інструментів та дієвих методів і способів боротьби з інформаційними атаками ворога.

Публікація сприятиме протидії ІПСО росії у медіа та формуванню медіаімунітету особи, який робить її здатною протистояти агресивному медіасередовищу.

Ключові слова: медіаосвіта, інформаційна війна, інформаційна зброя, інформаційно-психологічні операції, медіасередовище, інформаційна гігієна.

Oksana Rud, Mykhailo Stashenko. Media Education in the Context of the Russian-Ukrainian War: How to Resist Enemy IPSOs.

The article updates the study of the tools of informational and psychological operations (IPSO) in the media; the importance of understanding the influence of enemy information and psychological special operations on the formation of public opinion during the war. Attention is focused on the development of tools and effective methods and methods of combating enemy information attacks.

The publication will contribute to the counteraction of the IPSO of Russia in the media and the formation of media immunity of the individual, which makes it capable of resisting an aggressive media environment.

Keywords: media education, information warfare, information weapons, information and psychological operations, media environment, information hygiene.

Актуальність. Сучасна війна росії проти України стала жакливим протистоянням ХХІ століття. Протистоянням відкритих суспільств та цінностей, які вони сповідають і захищають, із авторитаризмом і диктатурою. Героїзмом і самопожертвою за свою країну та злочинним вбивством мирного населення (порушення усіх правил ведення війни). Намагаючись приховати неспровоковану агресію та відвертий тероризм, путінська росія активно використовує потужні ресурси інформаційних технологій для поширення пропагандистських наративів, реалізовує орвелівську підміну понять у власній риторичі. Інформаційна війна – війна за сенси і світоглядні орієнтири – стала потужною складовою військової тактики і стратегії.

Свобода слова, суспільні дискурси, демократична толерантність до різних точок зору і переконань, вільний доступ громадян до інформації в Україні використовуються ворогом для поширення проросійських меседжів, ідей «руського міра», дезінформації і фейків. Сконструйована рупорами кремля в інформаційному просторі «пропагандистська картинка» має на меті дестабілізувати ситуацію в нашій країні. Проросійський вміст соціальних мереж, посилює «корисних ідіотів», проплачені російські агенти, що демонструють власну «експертність», медійність «хороших руских» мають деструктивний вплив

на українців та міжнародних партнерів нашої держави і є потужною інформаційною зброєю в цій війні. У свою чергу, новітні інформаційні технології, сучасні інформаційні й психологічні форми та способи впливу на особу й суспільство породжують велику кількість різних видів інформаційної зброї. Жорстке протистояння у глобальному інформаційному просторі призводить до повноцінних інформаційних війн.

Сучасне суспільство надзвичайно залежне від інформації. Мережеві технології глибоко занурили споживача контенту в користування новими медіа, віртуальними спільнотами, а інфодемія призвичаїла сприймати інформацію поверхово, без критичного осмислення та перевірки на достовірність. Надмірна емоційність, інформаційні бульбашки, безпечність до захисту власного медіаполя допомогли відпрацювати й удосконалити технології впливу на особистість, що й використовує ворожа пропаганда. Водночас фіксується зростання хакерських атак на державні інформаційні ресурси, психологічний тиск та залякування. Інформаційне бомбардування стає потужним інструментом маніпуляції масовою й індивідуальною свідомістю.

Виклад основного матеріалу. Реалії великої війни та інформаційного тероризму росії проти України актуалізують важливість медіаосвіти і розбудову

медіаграмотності. Уміння взаємодіяти із сучасною системою масмедіа, яке успішно формували медіаексперти АУП за підтримки міжнародних організацій і фондів останні роки, допомагає сформувати механізм протидії інформаційній агресії ворога. Відомо, що потужними інструментами інформаційної гігієни є критичне мислення, знання історичної реальності, уміння керувати власними емоціями. Проте кремлівські маріонетки та псевдоексперти у намаганні «підірвати суспільне здоров'я» щоразу запускають пропагандистські інформаційні віруси. Медіакомпетентність громадян як щеплення від токсичного контенту московитів спроможна сформувати імунітет до агресії у медіапросторі. Саме тому в контексті викликів воєнного стану, агресії росії **науковцями та медіаекспертами виокремлено** медіаосвітні напрями 2023–2024 років:

Здоров'язбережувальний тренд, що покликаний запобігти *травмаінформованості*, тобто врахування реальності травмівних стресових станів і відповідної перебудови медіаспоживання для збереження психологічного благополуччя як умови розвитку людського потенціалу країни. Цей тренд основний, поки триває війна, він підвищує боєздатність, сила духу базується на систематичній роботі над власною стабільністю і працездатністю. Інформаційна безпека сьогодні вимірюється насамперед нашим здоров'ям.

Інформаційний патріотизм – тренд, який поєднує покоління, підкреслює, що війна – не дитяча справа, але дає можливість відчути єдність усіх українців у протистоянні ворогу, підвищує обізнаність у сфері ворожої пропаганди і маніпуляцій, розкриває природу російської «зомбованості» (індоктринації), укріплює *світоглядну стійкість* проти дезінформації та інформаційно-психологічних операцій на основі підсилення ідентичності й ціннісної саморегуляції, підкреслює периферійне інструментальне (а не ціннісне) значення ненависті, зменшує відчуття безпорадності й віктимності (відчуття себе жертвою), визначає нові акценти в темі активної інформаційної безпеки.

Цифровий гуманізм – тренд, який продовжує цифрову трансформацію нашого життя у протидії усім тимчасовим викликам, що постали перед енергетичними системами, повертає усвідомлення *вартісності людяності*, взаємовиручки і допомоги, які дають змогу досягти небувалого, показує підпорядковану роль цифрових технологій в обслуговуванні людяності.

Ці три напрями взаємодоповнюють і посилюють один одного, визначають напрям розвитку медіаосвіти на найближчий період та передбачають спроможність протистояти різним видам інформаційної зброї країни-агресора.

Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони, аналізуючи сучасну

інформаційну війну росії проти України, виділяє такі види зброї:

– *Ментальна зброя (МнЗ)* – спрямована на зміну ідентичності. В умовах сучасних інформаційних війн особливого значення набуває забезпечення безпеки національного культурного простору – його захист від ментальної зброї.

– *Спеціальні інформаційні операції (СІО)* – інформаційна зброя, що використовує не тільки медійні засоби, але й можливості культури та мистецтва, а також психотропні й психотронні методи ураження свідомості, і що небезпечніше – її заміщення.

– До інформаційної зброї, спрямованої на ураження свідомості, належить і *когнітивна зброя (КгЗ)*, здатна заражати масову свідомість когнітивними вірусами на зразок мемів. Проникаючи до свідомості, «перепрограмовуючи» її, меми-віруси, подібно до інформаційного вірусу, поширюються у масовій свідомості.

– *Контентна зброя (КнЗ)* – спрямована на зміну властивостей людського інтелекту. Головним її інструментом є зміст інформаційного повідомлення, вибудований спеціальним способом, який може бути представлено у мультимедійному, текстовому або графічному форматі.

– Кібернетична зброя (КбЗ) – використовує комп'ютерні мережі для здійснення різних політично орієнтованих кібератак. Використовується як окремими хакерами, терористичними групами, так і цілими державами. Тут особливу загрозу становлять віруси на зразок «логічних бомб» і «троянів».

– *Інформаційно-алгоритмічна зброя (ІАЗ)*, що за допомогою психофізичних методів уражає мозок людини через візуальні образи кіберпростору, перетворює людей у провідників наперед заданих ідей-алгоритмів. Мета застосування цього виду зброї – корекція культурного коду.

– Основу *мережевої зброї (МжЗ)* становить сукупність дій, спрямованих на формування задуманої моделі поведінки як окремих людей, так і окремих груп спільноти в умовах миру, кризи чи війни. Мережеві способи організації взаємодії й реалізації колективних дій змінюють наші спільноти. Здійснюється це за допомогою інформаційних технологій – від смартфона до інтернету.

– *Поведінкова зброя (ПвЗ)* – це нелетальний тип зброї, метою використання якої є зміна поведінки окремих груп людей або ворога загалом. Вона спрямована на створення спеціальних умов, коли людина віддає перевагу не самостійному ухваленню рішень, а автоматичному наслідуванню чужих звичок, стереотипів тощо [1].

Потужним інструментом в інформаційній війні, що дедалі активніше використовується та має руйнівні наслідки, є ІПСО. ІПСО – це дещо видозмінений

переклад поняття Psychological Operations, PSYOPS.

ІПСО (інформаційно-психологічна операція) – попередньо спланований та послідовно здійснений вплив на думки, настрої, світоглядні позиції людей з метою реалізувати цілі організатора.

Значення ІПСО, якщо максимально спростити, полягає у тому, щоб спочатку **через емоції і почуття, які гальмують критичне мислення**, вплинути на настрої груп у суспільстві. На наступному етапі поширення таких настроїв прямо позначиться на діях представників цього ж суспільства. Взаємодія у віртуальному просторі отримує цілком відчутні наслідки у реальному житті. Маніпулятивні технології сфокусовано на «розгойдуванні психіки», яке здійснюють саме через інформаційні майданчики.

ІПСО застосовують і в мирний, і у воєнний час.

До елементів ІПСО відносяться дезінформація, пропаганда, перебільшення певної інформації або применшення іншої, диверсії в тилу, кібератаки. Часто певну інформацію запускають через майданчики пропаганди, щоб надалі вона поширювалася вже самими носіями, ставала «вірусною».

Російська пропаганда активно запускає інформаційно-психологічні спецоперації і має на меті забезпечити загарбнику оптимальні умови для взяття під контроль територій, прагне зробити усе, щоб українці не чинили опір російським окупантам, а міжнародна спільнота діяла в інтересах росії.

Мета ІПСО безпосередньо пов'язана з діями ворога на фронті, внутрішніх настроях у країні-агресорці та із міжнародними відносинами. В український інформаційний простір поширюють проросійські виклади подій, що мають деморалізувати суспільство й ослабити супротив. Щоб уберегтися від впливу інформаційно-психологічних операцій, надважливо розуміти принципи їх побудови і поширення.

Навички медіаграмотності допомагають опрацювати цей складний механізм впливу на особистість та виробити алгоритм спростування і протидії. Конструкція ІПСО використовує відомі пропагандистські інструменти: фейки, інтерпретацію подій, маніпуляції, пропагандистські меседжі, які формують наратив, що і спровокує дії.

Як відомо, наратив – це загальний посил, який передається за допомогою текстів, зображень, метафор та інших засобів. Наративи допомагають сформувати (нав'язати) сенси та погляди у цільовій аудиторії [2].

Фокусуємо увагу на структурі ІПСО:

фейки, інтерпретація подій, маніпуляція...
пропагандистський меседж
наратив
дія.

Основна небезпека, як бачимо, в тому, що на меті – зміна поведінки людини чи групи людей на користь ворога.

Медіаексперти класифікують ІПСО за масштабами впливу на стратегічні, оперативні, тактичні.

Стратегічні ІПСО – операції, спрямовані на охоплення якнайширших аудиторій (йдеться про мільйони людей), тривалий час і різні галузі (соціальна, політична, культурна, освітня тощо).

Оперативні ІПСО – складові стратегічних, які розраховані на охоплення менших за розміром і більш конкретизованих аудиторій.

Тактичні ІПСО – це операції, що охоплюють конкретну тематику, мету, окреслену цільову аудиторію.

За допомогою маніпулятивних технологій інформаційно-психологічних операцій путінська росія прагне **вплинути на настрої груп** у суспільстві й контролювати дії:

- легітимізувати агресію та виправдати дії окупанта;
- нагнати розчарування владою та державними інституціями, способом життя і суспільних стосунків в Україні;
- розколоти нашу єдність і створити «внутрішнього ворога»;
- дискредитувати українців в очах міжнародної спільноти;
- деморалізувати, залякати та посіяти паніку.

І це далеко не повний перелік...

Потужним інструментом запуску і вірусності ІПСО є **«механізм емоційного резонансу»**. Центр протидії дезінформації визначає емоційний резонанс як спосіб створення серед широкої аудиторії певного настрою з одночасною передачею пропагандистської інформації, в основі якої лежить контент з високою емоційністю [3].

Емоційний резонанс дозволяє зняти психологічний захист, який на раціональному рівні вибудовує людина, намагаючись убезпечити себе від пропагандистського впливу. Вплив через «колесо емоцій» – добре пропрацьована технологія, яка десятиліттями використовувалася медіатехнологами. Пропаганда «звертається не до розуму людини, а до її почуттів», впливаючи на емоції великих суспільних груп, масово просуваються ворожі меседжі.

Отже, як протидію впливу, одразу нагадуємо *правило критичного мислення, а не емоційного сприйняття*.

Якщо у збройному конфлікті боротьба йде за території, то в інформаційних війнах вона точиться за мізки. Інформаційно-психологічні операції поширюються як на зовнішню, так і на внутрішню аудиторію. Зараз багато росіян, що брали участь в опитуваннях, готові воювати з українцями і підтримують дії путіна. Вірусом ненависті заражені молоді люди, які ніколи не були в Україні й не мають контактів з нашими громадянами. Це результат російських ІПСО на внутрішню аудиторію. Кремлівська пропаганда перетворює своє населення на зомбованих, обмежених осіб зі стереотипами і наративами срср, не спроможних прийняти сьогодення – факти, аргументи, докази, які суперечать попередньо

сформованому світогляду, вірі та парадигмі (нездатність до критичного мислення, що нагадує ефект Земмельвейса). *Шизофренічний фашизм з манією виключної величі росії*, прагне змінити світопорядок, використовуючи увесь арсенал розробленої інформаційної зброї.

Як ми зауважували, складовими ІПСО є фейки, дезінформація, пропаганда, перебільшення певної інформації або применшення іншої, інформаційні диверсії, кібератаки, маніпуляції тощо. Один із «чорних» політтехнологів з росії Ігор Мангушев у своєму телеграм-каналі розповідає, що працювало багато «добровольців», які з перших днів «спецоперації» наповнювали українські чати світлинами руйнувань, жорстокості й приниження [4]. Реалізували завдання ворожої пропаганди: викликати страх і паніку, деморалізувати, зламати опір – наративом про непереможність другої армії світу з ядерним потенціалом – полегшити агресору вторгнення і окупацію.

Зважаючи на важливість фейків і меседжів для запуску ІПСО, цей пропагандист поширює методичку, як створити фейк для української аудиторії. Хизуючись знанням психології українців, виділяє чотири пріоритети у створенні фейків для розкручування ІПСО. Зауважимо, розбудовуючи медіаграмотність громадян, українські медіатренери системно навчали за цими ознаками виявляти і спростовувати брехню в інфопросторі. Нагадаймо їх:

1. Фейк має бути банальним. Щоб впливати на широкі прошарки суспільства, не потрібно вигадувати нічого надприродного. Краще додати навіть трохи абсурду, щоб складалося хибне враження: «придумати таке – неможливо, отже – це правда». (Згадайте: *«Націоналісти в Україні розпинають російських дітей», «В Україні створили дитячу гру „Кістки орків»*).

2. Фейк повинен містити потужний посил, але залишати простір для власних фантазій. (*«Депутат – російський шпигун»* або *«Слідчий розповів, що зброя з України потрапляє в руки злочинців у Фінляндії»*). Звісно, такі фейки не містять деталей, конкретики, посилянь на джерела (це унеможливило перевірку інформації), але провокує сумніви, домисли, поєднання непов'язаних фактів тощо.

3. Фейк має враховувати місцеві особливості. Саме прив'язка до місцевості додає йому актуальності. Звертаємо увагу на відсутність деталей, адже наближеність до події дає змогу швидше перевірити ту чи іншу інформацію і спростувати брехню.

4. Багаторазове повторення (стереотип – написане трьома людьми в чаті уже стає «істиною») і використання для вірусного поширення «корисних ідіотів», які не мають навички перевіряти інформацію на достовірність.

І. Мангушев у «методичці» закликає створювати і поширювати «тематичні» фейки для подальшого

запуску на їх основі ІПСО. Отже, як протидія вірусності цьому виду інформаційної зброї рекомендуємо правило *трьох джерел* – перевіряти інформацію за трьома джерелами (не забуваючи звертати увагу і віднаходити саме джерела, а не репости).

Ще одним інструментом рашистських ІПСО в умовах війни є міф.

Війна принесла в Україну трагічні події і страждання. Бажання перемогти і знищити завойовника народило самопожертву і хоробрість, неймовірний патріотизм і витривалість. Війни немає без жертв і героїв. Особистостей, якими захоплюються, які надихають, окрилюють. Якщо ти фахово організовуєш оборону своєї країни від загарбників, якщо вивозиш місцеве населення з-під обстрілів чи поранених побратимів з поля бою – ти вже герой. Реальний, не вигаданий, справжній.

А якщо ти сидиш у віддаленому бункері й, задовольняючи власні хворобливі амбіції, посиляєш нести смерть та на смерть як чергові порції гарматного м'яса сотні тисяч населення своєї країни, яке гине без ідеї, без пошани, – тоді пропаганда вигадує героїв. І навколо цих псевдогероїв «пишуться міфи». Міфологізовані посили московитів в обгортці «механізму емоційного резонансу» вірусно поширюють ворожий виклад подій, щоб спровокувати ірраціональні дії на користь окупанта.

У дослідженні меседжів і наративів ІПСО сфокусовано увагу на запитаннях: **Яка мета інформаційного впливу? Що пропагує меседж? На які дії провокує?**

Чому певній тематиці (інформації навіть частково достовірній надають суспільного резонансу в той чи інший час? З якою метою інтерпретовані події (сконструйовані меседжі) пропаганда через механізм емоційного резонансу робить вірусними у певний час, у конкретному регіоні?

Особистість і суспільство можуть протиставити ІПСО:

1. Сформовану, чітко структуровану і виразно артикульовану картину світу. Максимально точно, повне, оперативне, достовірне інформування про події.

2. Критичний підхід до будь-якої інформації, що передбачає:

- пошук першоджерела інформації;
- перевірку фактів за правилом трьох джерел;
- уміння бачити за фактом (фейком) меседж, за меседжем – наратив, який хочуть поширити для зміни суспільних настроїв і дій.

Висновки. Для боротьби з інформаційною зброєю агресора в умовах повномасштабного вторгнення в Україну на рівні державних інституцій дуже важливо забезпечити об'єктивне висвітлення подій (з урахуванням обмеження доступу до інформації, що здійснюється виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку).

Оперативне, достовірне інформування, представлення доказової бази, відсутність замовчування контроверсійного вмісту вибудовує довіру до медіа, що здійснюють комунікацію суспільства і влади, блокує поширення чуток і маніпулятивних повідомлень у пабліках.

На особистісному рівні ефективним запобіжником політиці «масового пропагандистського впливу», яку активно реалізовує кремлівська верхівка, є інформаційна гігієна громадян. Пропонуємо кілька рекомендацій відповідального споживання і поширення контенту:

- Дотримуйтеся правил оприлюднення інформації. Пам'ятайте про відповідальність за її поширення. Загальне правило щодо поводження з інформацією викладено в першому абзаці частині другої статті 302 Цивільного кодексу України: «Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності». У період воєнного стану за поширення недостовірної інформації та інформації, що не підлягає оприлюдненню, відповідальна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності.
- Ретельно перевіряйте інформацію в офіційних джерелах і медіа «білого списку» IMI.
- Формуйте навколо себе якісне інформаційне поле, видаліть групи в соцмережах, які публікують сумнівну інформацію.
- Не стежте за анонімними телеграм-каналами чи вайбер-групами.
- Перевіряйте інформацію за допомогою онлайн-інструментарію.
- Регулярно застосовуйте критичне мислення: медіаосвітню навичку ставити запитання до змісту й авторства. Щоразу чітко розрізняйте факти від суджень.

– Перевіряйте експертів (користуйтеся базою псевдосоціологів та прихованих піарників на сайті *Texty.org*).

– Пам'ятайте про шахрайства. Більшість із них пов'язані з нібито виплатами допомоги, псевдovolонтерством тощо.

– Влаштовуйте інформаційний детокс.

– Розвивайте медіаграмотність і медіакультуру.

За попередні роки медіатренери АУП сформували потужні ресурси, практичні кейси, онлайн-ігри, методичні рекомендації з розбудови навичок ефективної взаємодії із сучасною системою масмедіа [5]. Ці напрацювання знайомлять із принципами роботи з інформацією, базисом факчекінгу і верифікації, розвивають критичне мислення та навичку активного пошуку. Навчають працювати із першоджерелом.

Для керівників, педагогічних працівників важливо опрацювати і реалізовувати рекомендації освітнього омбудсмена України Сергія Горбачова «Висвітлення інформації про заклад освіти в умовах воєнного стану» [7]:

- законодавчі обмеження щодо проведення фото та відеозйомки (обмеження права збирати та поширювати інформацію, згода на фото і відеозйомку тощо);
- пропозиції, розроблені Службою освітнього омбудсмена та Асоціацією Digital Ukraine для медіа, працівників закладів освіти, учасників освітнього процесу щодо висвітлення інформації про заклад освіти в умовах воєнного стану та проведення фото й відеозйомки;
- ізраїльський досвід захисту шкіл.

Україна, ЗСУ, виборюючи на фронті наше право на існування, вибудовує наше майбутнє. Розбудовуючи медіаосвіту і перемагаючи в інформаційній війні, ми захищаємо демократичні принципи і свободи її громадян.

Використані джерела

1. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/strukturna-model-organizacziyi-zabez/>
2. URL: <https://euvsdisinfo.eu/ua>
3. URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/2082> (дата звернення: 14.07.2022).
4. URL: <https://znayshov.com/FR/23387/850.pdf>
5. Портал медіаосвіти і медіаграмотності. URL: <https://medialiteracy.org.ua>
6. Академія української преси. URL: <https://www.aup.com.ua>
7. Освітній омбудсмен України. Висвітлення інформації про заклад освіти в умовах воєнного стану. URL: <https://eo.gov.ua/vysvitlenia-informatsii-pro-zaklad-osvity-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/09/20/> (дата звернення: 20.09.2022).
8. Стащенко М. О., Рудь О. В. Формування медіакомпетентності у системі післядипломної педагогічної освіти. Матеріали Міжнародної інтернет конференції «Медіаадукація: міжнародні досвід, практика, перспективи» (г. Минск, 14 кастрычніка 2020 года) / Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі», г. Мінск, вул. Някрасава, 20. С. 290–298.
9. Рудь О. Медіаосвітні стратегії в умовах війни. *Технології менеджменту в розбудові сучасного освітнього середовища у контексті реалізації формули НУШ*: матеріали науково-практичної конференції (Луцьк, 26 травня 2023 р.) / упоряд. М. О. Стащенко, Луцьк: ВІППО, 2023. С. 39–45. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mYW3VU9NnsXiGFTw9eCyRB6zbb5Wqb4/view>
10. Її ж. Руйнуємо російську пропаганду: ІПСО про «непереможного дона» кадірова. *Портал медіаосвіти і медіаграмотності*. URL: <https://medialiteracy.org.ua/toolbox/ruynuemo-rosijsku-propagandu-ipso-pro-neperemozhnogo-dona-kadyrova-2> (дата звернення: 28.11.2023).
11. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). Схвалена постановою Президії НАПНУ від 21 квітня 2016 р. № 1-2/7 – 110. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119
12. Практичний посібник з медіаграмотності для мультиплікаторів / за заг. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. 100 с.
13. Медіаосвіта та медіаінформаційна грамотність вчителя Нової української школи: навч. програма спецкурсу / уклад.: М. О. Стащенко, О. В. Рудь. Луцьк: ВІППО, 2018. 68 с.
14. URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/mediagramotnist_tse_neobkhdne_vminnya_dlya_suchasnoi_osobistosti_liliya_grinevich/